

MORPHOLOGICAL DIFFERENCES OF THE STAVROPOL TURKMEN TURKISH

Stavropol Türkmen Türkçesinin Morfolojik Farklılıkları

Savaş ŞAHİN¹

Abstract

Stravopol Turkmens, who is called as Truhmen by Russian Turcologists, went out from Mangışlak and settled Caucasus then Stavropol and around. During Stavropol Turkmens, travelling to Caucasus and after settled Stavropol, have been in touch with Nogays, Kalmuks, Tatars, Kumuks, Kirghizs, Cossaks and made neighbourhood. Stavropol Turkmens are clans of Söyünacacı, İğdir and Çovdur. Turkmens, depending on Russian policies, in order to adapt quickly to Russian culture, are provided live with especially Russian, Tatar and Nogai. Russian, did not recognize Turkmen the right to education in their own language. As a result, Turkmen have started to lose their language. Tatar and Russian researchers called as Truhmens to Turkmens who lives Stavropol and around and called as Truhmenish to their language. Turkmens did not adopted this Truhmen name. Stavropol Turkmen Turkish, is one of Turkish dialect will be lost the near future. . Stavropol Turkmen Turkish has a special place among Turkish languages in terms of has properties of both East and West Turkish. In language of Stavropol Turkmen, some forms are seen which come from Old and Middle Turkish have been saved in our day. It is possible to see Stavropol Turkmen Turkish, under the influence of Kipchak dialects, the effects of these dialects in some morphological constructions. In this paper, Stavropol Turkmen Turkish obvious morphological differences have been tried to reveal from Turkmenistan Turkish writing language.

Key Words: Stavropol Turkmen Turkish, Turkmens, Turkmen Dialects

Özet

Rus Türkologları tarafından Truhmen diye adlandırılan Stavropol Türkmenleri, Mangışlak'tan çıkıp Kafkaslara, daha sonra da Stavropol ve çevresine yerleşmişlerdir. Stavropol Türkmenleri Kafkaslara yolculukları sırasında ve Stavropol'a yerleştikten sonra Nogaylar, Kalmuklar, Tatarlar, Kumuklar, Kırgızlar, Kazaklar ile çeşitli vesileler ile temasta bulunmuşlar, komşuluk yapmışlardır. Stavropol Türkmenleri Söyüncacı, İğdir ve Çovdur boylarına mensuptur. Bu Türkmenler, Rusların politikalarına bağlı olarak Rus kültürüne çabuk uyum sağlamaları amacıyla özellikle Rus, Tatar ve Nogaylarla birlikte yaşamaları sağlanmıştır. Ruslar, Türkmenlere kendi dillerinde eğitim öğretim hakkı tanımamıştır. Bunun sonucu olarak, Türkmenler dillerini kaybetmeye başlamıştır. Tatar ve Rus araştırmacılar Stavropol ve çevresinde yaşayan Türkmenleri Truhmenler, dillerine de Truhmence demişlerdir. Truhmen diye adlandırılan Türkmenler bu adı benimsememişlerdir. Stavropol Türkmenlerinin Truhmen diye tanıtılmasının amacı onları, diğer Türkmenlerden ayırmak, onlara yabancılaştırmaktır. Stavropol Türkmen Türkçesi, yakın gelecekte kaybolacak Türk lehçeleri arasındadır. Stavropol Türkmenleri, konuşma dili olarak anadilleri yerine Rusçayı kullanmaktadır. Yayın faaliyetleri, Rus diliyle yapılmaktadır. Stavropol Türkmen Türkçesinin hem doğu hem de batı Türkçesinin özelliklerini taşıması bakımından Türk dilleri arasında özel bir yeri vardır. Stavropol Türkmen Türkçesinde kimi yerde, Eski ve Orta Türkçeden gelen şekillerin günümüzde de korunduğu görülür. Özellikle Kıpçak lehçelerinin tesiri altında kalan Stavropol Türkmen Türkçesinde, bu lehçelerin etkilerini bazı morfolojik yapılarla görmek mümkündür. Bu çalışmada, Stavropol Türkmen Türkçesinin, Türkmenistan Türkçesi yazı dilinden farklı olan belirgin morfolojik farklılıkları ortaya konmaya çalışılmıştır.

Anahtar Sözcükler: Stavropol Türkmen Türkçesi, Türkmenler, Türkmen Dialektleri

¹ Yrd. Doç. Dr. Amasya Üniversitesi, savassahin06@hotmail.com.

Giriş

Rus Türkologları ve halk bilimcileri tarafından Truhmen, dilleri de Truhmence diye adlandırılan Kafkas Türkmenleri günümüzde, Astrahan ve Stavropol'da "Stavrapal" yaşamaktadır. Stavropol ve Astrahan Türkmenleri Rus Türkologların kendilerini Truhmen diye adlandırmasını kabul etmemekte, onlar kendilerine "Türkmen"; dillerine de "Türkmen ya da Türkmen dili" demektedir. Türkmen ismini de "Türk men" "Ben Türküm" şeklinde izâh etmektedirler. Türkiye'de de yanlış bir kullanımla, bu Türkmenlere Truhmen ve kullandıkları dile de Rus araştırmacıların dediği gibi Truhmence denmektedir.

İlk kez Mangışlak'tan yola çıkan Kafkas Türkmenleri önce Kuma ve Manıç nehirleri arasına yerleşmiş, daha sonra bir kısmı Kalmuklarla göçebe hayatı yaşamıştır. Ruslar, Kafkas Türkmenlerini Astrahan ve Stavropol düzlüklerine yerleştirmiş, ekip biçmeleri için de arazi vermiştir. Ruslar, Türkmenleri yerleşik hayata alıştırmak amacıyla Tatarlar ve Nogaylarla birlikte yaşamalarını sağlamıştır.

Bugün Stavropol Türkmenleri İpatovski, Turkmenskiy, Blagodarnenskiy, Arzgirski ve doğu tarafta Neftekomski Rayonlarında yaşamaktadır. Batı bölgesinde Rus-Tatar, doğu bölgesinde yaşayanlar Rus-Nogay nüfusla birlikte yaşamaktadır. Stavropol Türkmenleri, tarih içerisinde birlikte yaşadıkları ve kültür alışverişinde buldukları Tatarların, Nogayların dillerinden etkilenmiştir. Bu etki, onların diline Nogay ve Tatar Türkçesinden bazı ses ve şekil özelliklerinin girmesine neden olmuş, ama Türkmenlerin dillerini unutturacak derecede bir etkisi olmamıştır.

Stavropol Türkmenleri dünyada, yakın zamanda dilleri kaybolacak topluluklar arasında gösterilmektedir. Onlar, günlük hayatta Rus dilini kullanmakta, eğitimlerini Rus diliyle yapmaktadırlar. Küçük yaşlardan itibaren öğretilen Rus dilinin etkisiyle, özellikle çocukların ve gençlerin Türkmen Türkçesini konuşamadıklarını, dillerini kaybettiklerini söyleyebiliriz. Son zamanlarda, Türkmen bölgelerinde oluşturulan kültür merkezlerinin ve birkaç araştırmacının gayretleriyle dillerini ve kültürlerini yaşatmaya çalışmaktadırlar. Bu çalışmanın ürünü olan eserlerin Rusça olması, dil ve kültür kaybını hızlandırmaktadır.

Bu çalışmada, Stavropol Türkmenlerinin tarihi ve yaşadıkları yerler hakkında genel bilgiler verilmiş olup, aynı zamanda Stavropol Türkmen Türkçesinin Türkmenistan edebî dili ile farklı olan bazı morfolojik özellikleri ortaya konulmaya çalışılmıştır. Bu farklılıklar ortaya konurken, kimi yerde Kıpçak, Çağatay dönemi dil özellikleri ile Stavropol Türkmenlerinin dili karşılaştırılmıştır. STT'nin en önemli özelliği Kıpçak ve Çağatay döneminin dil özelliklerini korumuş olması ve Kıpçak lehçelerinden etkilenmiş olmasıdır.

Stavropol Türkmenlerinin dillerinin hem Kıpçak lehçelerinin özelliklerini içermesi hem de yakın gelecekte tamamen unutulacak bir dil olması sebebiyle Stavropol Türkmenlerinin dillerini araştırma gereği duydum. Çalışmama konu olan malzemeyi Stavropol Türkmenleri arasında derledim. Stavropol Türkmenlerinin tarihiyle ilgili konularda Edilbaylı tarihçi İncihan Muhammedaliyeva'nın büyük katkıları oldu.

Stavropol Türkmenlerinin hiçbir dönemde yazılı, müstakil bir edebiyatları olmamıştır. Gerek, Türkmenistandan gelen araştırmacılar, gerekse bu bölgede yaşayan Türkmen aydınları halk arasından, bahşılardan derledikleri şiirleri yayınlamışlardır. Bu çalışmalarda dikkat çeken en önemli özellik, yapılan derlemelerin hiç değiştirilmeden

olduğu gibi yazıya aktarılmasıdır. STT'nin morfolojik farklılıklarını ortaya koyarken bu çalışmalardan da faydalanılmıştır.

2. Stavropol Türkmenlerinin Tarihi

Tarihi bilgilere göre, 16-18. yüzyıllarda Türkmenlerin önemli bir bölümü Mangışlak'ta, Üstyurt'ta ve Üstyurt'un kuzeyinde, Sargamış'ta, Uzboy kenarlarında, Balkan'da ve Bozacı yarımadasında yaşamışlardır. Onlar Hive hanlarının devam eden akınlarından, ağır vergilerinden ve zulmünden kurtulmak; ayrıca kendilerinin ve hayvanlarının güvenliğini sağlamak ve barış içinde göçebeliklerini sürdürmek amacıyla Ruslara yakınlaşmayı uygun görmüşlerdir (Kürenov, 1995). Çoğu Türkmen, Hive hanlarına vergi ödemedikleri için yurtlarından kovulmuş, Kafkaslar'a göç etmek zorunda kalmıştır.

Faruk Sümer, Oğuzlar "Türkmenler" isimli kitabında Hazar Denizi'nin kuzey kısmının doğusunda bulunan Mangışlak yarımadasında, Alparslan devrinde Mangışlak'ta yaşayan bir Türkmen devletin varlığından bahseder. Mangışlak yarımadasına 14. yüzyıla kadar Seyhun boylarından sürekli göç olmuştur. Atsız'ın Mangışlak'ı hâkimiyeti altına alması sonucu Türkmenler bağımsızlıklarını kaybetmiştir (Sümer, 1999).

Sümer (1999), Mangışlak'taki İğdirlerden bir bölüğün Çavuldur "Çovdur" ve Soyanacılar'a "Söyüncacı" mensup bölükler ile beraber 18. yüzyılda Kuzey Kafkasya'ya göç ettiklerinden ve sonra bunların Stavropol Türkmenleri diye anıldıklarından bahseder. Ayrıca, Türkmenlerden bir grup da Rus Çarı Petro zamanında, Kalmuklar tarafından Kuzey Kafkasya'ya götürülmüştür. Bunların nüfusları 1912'de 15.534 olarak hesap edilmiştir. Bu Türkmenler, yaşadıkları bölgenin adını alarak (Stavropol Türkmenleri) günümüze kadar varlıklarını sürdürmüşlerdir.

Türkmenler Stavropola yerleşmeden önce bir süre Hazar kıyılarında yaşamıştır. Sözlü kaynaklara göre burada Kalmuklar'da misafir olarak yaşadılar. 1771'de Kalmukların lideri Ubaşa, Türkmenleri de yanına alarak Kalmuklarla beraber Çin'e kaçmıştır. 340 aile Kolpaçya'dan Kumi'ya kadar göçebeliklerini devam ettirdiler. Bunlara da daha sonra Nogaylar ve Kırgızlar eklenmiştir. 1827'de çıkarılan bir kanunla bu kavimler Kafkasya'ya yerleştirilmiştir. 1863'e kadar Kalmuklarla birlikte yaşamışlar ve birbirleriyle evlenmişlerdir (Farforovskiy, 1911: 10). Türkmenler Kuzey Kafkasya'da Kalmuklar, daha sonra Nogaylar ve Tatarlarla kültür ve dil bakımından kaynaşmıştır. O dönemlerde Stavropol Türkmenleri etnik kimliklerini korumayı başarmıştır.

Brusina, Türkmenlerin hem 18. hem de 19. yüzyılın başlarından itibaren Kuzey Kafkasya'ya, Hazar'ın arkasından gelmeye devam ettiklerini belirtmiştir. 1825'te Stavropol bölgesinde Türkmen yerleşimi başlamıştır. Bunlardan ilki Büyük Barhançak, daha sonra Küçük Barhançak, Kuçerlı, Çur, Şarahansun, Özeksuat, Başanga'dır. 1873 yılında, Türkmenler bu bölgede 17.865 kişiydi. 1880'de ise nüfus 20.291'e yükseldi. Rus Hükümeti o dönemde, Türkmenlerin Rus kültürüne ve devlet sistemiyle kaynaştırmak amacıyla bu bölgeye Tatarları yerleştirmeye başlamıştır (Brusina, 2008:3-9).

Stavropol bölgesinde görüştüğümüz Türkmenler, 1645-1663 yılları arasında Türkmen topraklarını Özbeklerin işgal etmeye başladığını, Hive hanının eziyetlerinden ve yüksek vergilerinden kurtulmak isteyen Türkmenlerin, topraklarını terk ettiklerini söylemişlerdir. Onlar Stavropol bölgesine ilk kez 1863-1864 yılları arasında yerleştiklerini ve ilk olarak Küçük ve Büyük Barkançak köylerini kurduklarını söylemiştir. Stavropol'daki bazı Türkmenler ise Hive hanına vergi vermedikleri için yurtlarından kovulmaları sonucunda

ilk kez 1653'te daha sonra da 1665, 1718, 1860 yıllarında büyük kitleler halinde bu bölgelere gelmeye başladıkları bilgisini vermiştir.

Yine Türkmenler arasında yaptığımız araştırmalara göre, Stavropol Türkmenleri 1863-1915 yılları arasında Küçük Barhançak, Klikova-Kopaniy, Özeksvat, Kuçerli, Aul Çur, Maştakulak, Şarahalsun, Yusupgulak, Aygur, Edilbay, Başanta, Saban, Antusta, Baynora köylerini kurmuşlardır. 19. Yüzyılın sonlarında Stavropol'un batı ve güney sınırında Nogaylar; kuzetbatısında Kalmuklarla komşuluk yapmışlardır. 1909 yılına gelindiğinde ise toplam yirmi Türkmen köyünün olduğundan bahsedilir.

3. Stavropol Türkmen Türkçesinin Morfolojik Farklılıkları

Ruslar tarafından Astrahan ve Stavropol'a yerleştirilen Türkmenler, bu bölgelerde Nogaylarla ve Tatarlarla komşuluk yapmış, bazı bölgelerde birarada yaşamışlardır. Türkmenler gerek göç yollarında karşılaştıkları Türk kavimlerinin gerekse komşuluk yaptıkları Türk kavimlerinin dillerinden etkilenmişlerdir. Diğer Türk topluluklarıyla olan temasları sonucunda Türkmenlerin dillerinde ses ve yapı bakımından bazı değişiklikler meydana gelmiştir.

Sapar Kürenov, Türkmen edebî diliyle Stavropol Türkmenlerinin lehçesi arasındaki farklılıkların oldukça fazla olduğunu ve STT'nin kendine has özellikler taşıdığını belirtmiştir (Kürenov, 1997: 80). İ. B. Bentovskiy 1869'da etnografik bir belge oluşturmuş, bu belgede Stavropol Türkmenlerinin Azerbaycan Türkçesine yakın olduğunu söylemiştir. 20. yüzyılın başında A.A. Volodin Türkmenlerin dilinin Kuzey Kafkas Türkçesi olduğunu, Kazan-Tatar Türkçesinden çok az farklılıklar gösterdiğini belirtmiştir. G. Demidov ise Stavropol Türkmenlerinin dillerinde Rus, Kazak, Kalmuk lehçelerinden kelimeler olduğunu söylemiştir (Kurbanov, 1995: 75-77). Yaptığımız tespitler sonucunda Stavropol Türkmenlerinin kimi Kıpçak lehçelerinden bazı fiil çekimlerini aldığını, Kıpçak dönemine âit bazı dil özelliklerini koruduğu görülür. STT'nin Türkmenistan yazı dilinden farklı olan, belli başlı morfolojik özellikleri şunlardır:

3.1. Şimdiki Zaman Kipi

Türkmen Türkçesinde şimdiki zaman -yar, -yâr ekleriyle yapılır. Bu eklerle yapılan şimdiki zaman, genel geçer doğruları ve hareketin gerçekleştiği andaki durumunu bildirmede kullanılır: At kişneyâr "At kişniyor.", Durdu gazet okayâr "Durdu gazete okuyor" (Azımov vd., 1992; Baylıyev, 1981).

Türkmen Türkçesinde bir de -p zarf-fiil ekine ünlüsü uzun söylenen dur-, otur-, yat-, yör-yardımcı fiillerinin eklenmesiyle yapılan şimdiki zaman yapısı vardır. Şimdiki zamanın bu yapısı, hareketin geçmişte başlayıp hâlen sürmekte olduğunu ifade etmek için kullanılır (Borcakow vd., 1999).

P. Berdiyev'in, "Türkmen Dilinin Dialektlerinde ve Geleşiklerinde İşlikler" isimli çalışmasında, Stavropol Türkmenlerinin ağızlarında *belirsiz şimdiki zaman* çekiminde *fül+ar/-er+şahus ekleri* kalıbının kullanıldığı bilgisi verilir: aların, gelerin, alarıs, geleris vb. (Berdiyev, 1988:203).

Stavropol'da yaptığımız çalışmalarda, Stavropol Türkmenlerinin şimdiki zaman eki olarak "-y+dir, -y+ dir, -y dur, -A+ dur, -e+dir, -a+dır, -yâr, -p yör, -p dur-, -yâ, -yer, -ye, -yâr, -ya, -yo, -y+dır,, -y+dır, -y+dur" eklerini kullandığını tespit ettik: Gildan inçe gılıçdan ötkür diyerler (Nurbadov, 1997:27). Nâmüçin dutarın zar aglayar seniñ (Ilyasov, 1999: 52).

Kâbirler ata-ana yaman atlar *takıp yör* (Ilyasov,1997: 63). Turup salam *berÿäs* kün bilen ayal (Ilyasov, 1999: 46). Namassız hem niyazsız Alla *diymän yören* bar (Ilyasov,1997: 62). Yarımı *göredirin*. “Yarimi görüyorum” (Ilyasov, 1996: 20). Agasına iman *dileydur* Muhtar. “Babasına iman diliyor Muhtar.” (Ilyasov, 1997: 45).

Ali Fehmi Karamanlioğlu, *Kıpçak Türkçesi* isimli çalışmasında, Kıpçak Türkçesinde şimdiki zaman ekini *-a-dır<-a-turur*, olumsuzunu da *-mAydır* olarak göstermiştir (Karamanlioğlu, 1994). Stavropol Türkmenlerinin günlük konuşma dilinde en çok Kıpçak Türkçesi Dönemi’nde kullanılan şimdiki zaman yapısını kullandıkları görülür. Türkmenler, günlük konuşma dilinde en çok *-adır, -edir, -adur, -edur -ydir, -ydur, -ydur* eklerini kullanırlar. Ağızlarda “*-adır, -edir, -adur, -edur*” ekli şimdiki zaman çekiminde, kimi zaman *-a, -e* ünlüsü düşer (*aladur>aldur, geledur>geldur*). Bu şekli yazı dilinde de görmek mümkündür: Dal budak her yana *gitdur /Çalaca yelden çaykalıp* (Ilyasov, 1994: 67). Giden yarım *gelmeydir* “Giden yârim gelmiyor” (Ilyasov,1997:137).

Şimdiki zamanın *-A zarf-fül eki+turur* kalıbıyla kurulan şimdiki zaman yapısı *Özbek, Uygur, Kırım, Tatar, Başkurt, Karaçay-Malkar, Kumuk, Nogay, Kırgız, Karakalpak, Kazak, Altay, Hakas, Tuva, Saha ve Çuvaş* yazı dillerinde kullanılmaktadır. Harezmi Türkçesinde seyrek ve ekleşmiş hâlde görülen turur’lu şimdiki zaman, Kodeks Kumanikus’ta *sağışaydır men, kaynaydır, silkinedir, Et-Tuhfetü’z-Zekiyye’de aladır men, aladırlar* ve El-Kavâninül-Külliyeye’de *ketedir, okıyadır* şeklinde ekleşmiş olarak karşımıza çıkar (Ercilasun, 2006b-199).

Tatar Türkçesindeki *-a, -e* ekli şimdiki zaman ifadeli geniş zamanı (Öner, 1998), yalnızca Stavropol Türkmenleri kullanır. Bu yapı, Türkmenistan yazı ve konuşma dilinde kullanılmaz. Özellikle Stavropol’da Tatarlarla birlikte yaşayan Türkmenlerin *-a, -e* ekli şimdiki zaman çekimini, günlük konuşma dilinde sık kullandıkları görülür: *bilebiz, alam, toy edeler* vb.

3.2. Gelecek Zaman Kipi

Türkmen edebî dilinde olduğu gibi diyalektlerde de gelecek zaman, nâmâlim “belirsiz gelecek zaman” ve mâlim gelecek zaman “belirli gelecek zaman” olmak üzere ikiye ayrılır (Çarıyarov, 1969; Berdiyev vd., 1970). Günümüz Türkmenistan Türkçesinde gelecek zaman, fiilin sonuna *-ar, -er, ya da -cak, -cek* eklerinin eklenmesiyle yapılır (Azımov vd.; 1992:226). *-cak, -cek* ekli gelecek zaman şahıs zamirleri ile çekimlenir: *barcak men* “varacağım”, *alcak siz* “alacaksınız” vb.

“*-ar/-er*” eki, genellikle gelecek zamanda meydana geleceği düşünülen hareketleri anlatmak için kullanılır. Bu işlevi yüzünden Türkmen dâhilcileri tarafından *-ar/-er* eki ile kurulan şimdiki zaman, gelecek zamana dâhil edilerek *nâmâlim gelecek zaman* “belirsiz gelecek zaman” olarak adlandırılır (Azımov, 1960; Çarıyarov, 1969). Bu gelecek zaman çekimi, iyelik kökenli şahıs ekleriyle yapılır: *geleris, alarlar, bilersiñ* vb.

Gelecek zaman *-cAk* eki ile, şimdiki zaman *-ar,-er’in* gelecek zaman işlevinde birtakım farklılıklar vardır. Temel farklılık, konuşmacının hareketin meydana geleceğinden emin olup olmamasıdır. *-cAk* ekiyle kurulan gelecek zaman, kesin bir hareketi belirtirken; *-Ar* şimdiki zaman eki, gelecekteki kesin olmayan bir hareketi ifade etmede kullanılır.

STT ağızlarında belirli gelecek zaman *-cak, -cek* ekleriyle yapılır: *Oñ guyrugını kim alcak?* (Berdiyev, 1988:206; Berdiyev vd., 1970:311-312). Olumsuzu ise *-ma, -me* ekleriyle

yapılır: Kim alacak, heyc kim-de alacak. “Kim alacak, hiç kimse almayacak.” (Berdiyev, 1988:210). Berdiyev vd. gelecek zaman kipinin olumsuzluk ekinin ağızlarda; -ma, -me, -mas, -mes, -maz, -mez “alman, almassık, gelmessiñ, almaz vb.”; edebî dilde -mar, -mer, -maz, -mez “almanın, gelmersiñ, gelmez vb.” şeklinde olduğu bilgisini verir (Berdiyev vd., 1970:308).

Stavropol Türkmenleri, Türkmenistan yazı ve konuşma dilindeki gelecek zaman çekimlerine ek olarak, diğer lehçelerin etkisiyle farklı gelecek zaman eklerini de kullanmaktadır. STT’de gelecek zaman çekiminde, kimi zaman şahıs zamiri kullanılmaz: Bugün alacak onı gaydıp “Bu gün dönüp onu alacağım.” (Ilyasov, 1994: 21). Derdiñe bolcak derman “Derdine derman olacak.” (Ilyasov, 1994: 10). Döwlet berip edik saña. /Bu gün onı *alcak* gaydıp “Devlet vermiştik sana. Bugün onu alıp döneceğiz.” (Ilyasov, 1997).

Çağatay Türkçesinde, gelecek zaman *-gay -gey +şahıs zamiri* ile yapılır: kabul kılğay men “kabul edeceğim” (Ölmez, 1996:101). Bu kip ekleri Kıpçak Türkçesinde *-GA, -Gay, -Kay* ekleri ile çekimlenir (Güner, 2013:226). STT’de *-gay -gey +şahıs zamiri* yapılı şimdiki zaman çekimi, az da olsa kullanılmaya devam etmektedir: Hem din başçılara salam *diygeysiz*. “Hem din büyüklerine selam söyleyeceksiniz.” (Ilyasov, 1997: 33). Bu da Çağatay edebî dilinin etkisinin devam ettiğini gösterir.

“Azerbaycan ve Anadolu sahalarında 14. yüzyıla dek uzanan tarihi geçmişi ve bugünkü kullanım sıklığı, bu kipin Oğuz sahasından diğer yazı dillerine geçtiğini gösterir.” Bu kip, Türkiye (-AcAk), Gagavuz (-AcAk), Azerbaycan (-AcAq), Özbek (-äcäk), Kırım (-AcAk), Tatar (-AçAk), Başkurt (-AsAq), Kumuk (-AjAq), Nogay (-AyAq), Karakalpak (-ajaq), Saha (-AğA) Türkçelerinde kullanılır (Komisyon, 2006:418-422). -AcAk eki, Osmanlı Türkçesinde 17. yy.’da görülmeye başlanır. (Ercilasun, 2006a:459).

STT’de *-AcAk/-cAk+iyelik kökenli şahıs ekleri* çekimi edebî dilde çok sık kullanılır: *Soracagım* senden ata (Ilyasov, 1999: 29). Bazen ağızlarda -e ekinin düşerek tıpkı Türkiye Türkçesindeki gibi *-cak, -cek* şeklinde kullanıldığı da görülür: *Mıradıma yetirceğim/ Baran yerden getirceğim/ Her buyrığım bitirceğim/ Gızıl gülüm gaytar Alla* “Muradıma ereceğim/Gittiğim yerden getireceğim./Her buyruğunu bitireceğim./ Kızıl gülümü ver Allah’ım (Muhammedaliyeva, 1998:3).

3.3. İsimlerde Bildirme (Ek-Fiil)

Mustafa Öner’e göre (1988), Eski Türkçe *er-* “olmak” fiili, eskiden beri ana yardımcı fiil olarak hem isimlerin bildirmesinde hem de fiillerin birleşik çekimlerinde kullanılmıştır. Zeynep Korkmaz, “Eski Türkçede *er-* yardımcı fiilinin, *er->ir->i-* biçiminde ekleşmesinden oluşan ad soylu kelimelerin yüklem olarak kullanılmasını sağlayan ve birleşik fiil çekimlerinde de görev alan fiil” olduğunu belirtir (Korkmaz 2003: 81). Koraş (2008), Eski Türkçede *er-* şeklinde kullanılan ana yardımcı fiilin *-r* sesi ilerleyen dönemde düştüğü ve yardımcı fiilin, Batı Türkçesinde tamamen *İye* Doğu Türkçesinde *e-* ve Kuzey Türkçelerinde *i* ve *e’ye* dönüştüğü bilgisini vermiştir.

STT’de *er-* yardımcı fiili, Doğu Türkçesinde olduğu gibi *er->e-* şeklinde bir değişim göstermiştir. Günümüz Türkmenistan standart yazı dilinde, isimlerde bildirme (ek-fiil) *-dı/-di* ekiyle yapılır ve 2. tip şahıs ekleri kullanılır. Ünlü ile biten kelimelerde araya yardımcı ses girmez: *yeke-di-m* “yalnızdım”, *bāy-dı-m* “zengindim” (Kara, 2012:258). STT’de ek-fiillerde *er-* yardımcı fiilindeki *e-* sesi düşmez ve ayrı yazılır: *Şeksiz edi* ılım bilen miradıña yetceğün (Ilyasov, 1999: 38). Abdülkerim *sen edin* “Abdülkerim sendin.” (Ilyasov, 1994: 37).

STT'deki ek-fiilin isimlerle görülen geçmiş zamandaki çekimin, Kazak ve Nogay Türkçesiyle ortak olduğu görülür. Koç ve Doğan'ın Kazak Türkçesi gramerinde, ek-fiilin bu çekiminin Kazak Türkçesinde -e fiiline -DI görülen geçmiş zaman eki getirilmiş şekli olan *edi* sözcüğüyle (jigit edim, qız ediñ vb.) yapıldığı belirtilir (Koç vd., 2004:285). Nogay Türkçesinde de isimlerde ek- fiilin bilinen geçmiş zamandaki çekimi *edi* ile yapılır (Akbaba, 2009: 99). Her üç lehçede de *edi* sözcüğü ayrı yazılır. STT'de bu çekimin kullanılmasında, Stavropol Türkmenlerinin geçmişte birlikte yaşadıkları Kazakların ve Nogayların etkisi vardır.

3.4. Duyulan Geçmiş Zaman Kipinin Hikâyesi

Borcakow, Sarihanov, Söyegov, Hocayev ve Ernazarov (1999,260), Türkmenistan Türkmen Türkçesi edebi dilinde duyulan geçmiş zaman kipinin hikâyesinin fiile *-ıpdı, -ıpdı, -ıpdı, -ıpdı* ekleri ve şahıs eklerinin getirilmesiyle yapıldığını belirtir.

Kıpçak Türkçesi metinlerinde, duyulan geçmiş zaman kipinin hikâyesi *-p+edi+şahıs* ekleri şeklinde çekimlenir: alıp edi "almıştı", barıp edim "gitmiştim" vb. (Güner, 2013:252-253). Kıpçak Türkçesindeki bu çekimin STT'de kullanıldığı görülmektedir. STT'de, edebi dilde ve günlük konuşma dilinde, görülen geçmiş zamanın hikâyesinin *fiil+ (-p) edi+ şahıs ekleri* şeklinde çekimlendiği görülür: Döwlet *berip edik* saña "Devlet vermiştik sana" (Ilyasov,1997: 58). Bu çekim ağzılarda da sık kullanılır.

STT'deki yapı, Kazak Türkçesindeki *fiil+ (-p) edi+ II. tip şahıs ekleri* (körüp edik "görmüştük", alıp ediñ "almıştın) şeklindeki (Koç vd, 2004:288-289) yapı ile ortaktır. Bu çekimin kullanılmasında ve korunmasında Kıpçak lehçelerinin etkisi olduğu söylenebilir.

3.5. Geniş Zaman Kipinin Hikâyesi

Karamanlioğlu, Kıpçak Türkçesinde geniş zaman kipinin hikâyesinin *-Ar, -Ir* geniş zaman eklerine edi'nin getirilmesiyle yapıldığını söylemiştir (Karamanlioğlu, 1994:134-135). STT'de geniş zamanın hikâyesi *fiil+ -Ar/-Ir e-di+şahıs ekleriyle* yapılır: *Yazmaz edim* men bi zadı "Yazmazdım ben bir şeyi" (Ilyasov, 1994:6). Kıpçak metinlerinde görülen *(-e/-er)* şeklindeki ikili yapı Stavropol Türkmençesinde *(-e)* şeklindedir. *Bilsem men açar edim. Kosmosa uçar edim. "Bilsem ben açardım. Uzaya uçardım."* (Ilyasov,1997: 58).

Nogay Türkçesinde geniş zaman kipinin hikâyesi *fiil+ -Ar/-r e-di+şahıs eki* kalıbıyla yapılmaktadır (Akbaba, 2009:157). STT'deki geniş zamanın hikâye çekiminin, geçmişte birlikte yaşadıkları Nogaylarla ortak olduğu görülür.

3.6. Şimdiki Zaman Kipinin Hikâyesi

Kıpçak Türkçesinde, şimdiki zaman kipinin hikâyesi *fiil+-A/-y+edi+şahıs ekleri* şeklinde çekimlenir: *bary edi* "gidiyordu", *ketiyir edi* "gidiyordu" vb. (Güner, 2013:252). Nogay Türkçesinde şimdiki zaman kipinin hikâyesi *fiil+-A/-y+edi+şahıs ekleri* kalıbıyla (tüse edim "iniyordum, inerdim", tüse ediñ "iniyordun, inerdin") yapılır (Akbaba, 2009). Stavropol Türkmen ağzlarına bu yapının Nogayların etkisiyle geçmiş gibi görünse de ağzılarda sık kullanılması, bu yapının Kıpçak Türkçesinden kalmış olduğunu düşündürmektedir: gele edim "geliyordum", bile ediñ "biliyordun" vb. Stavropol

Türkmenleri ağızlarında şimdiki zamanın hikâye çekiminde kimi zaman –e'nin düştüğü görülür: geledim, biledim, alydın vb.

Sonuç

Stavropol Türkmenleri bugünkü Rusya sınırları içerisinde yaşamaktadır. Rus dili tesiri altında kalan Stavropol Türkmenleri, yakın gelecekte dillerini tamamen kaybetme tehlikesi altındadır. Bu Türkmenlerin her ne kadar Çovdur, Söyüncacı ve İğdir boylarından oluştuğu söylene de bizim o bölgede konuştuğumuz bazı Türkmenler, Yomut boyundan olduklarını söylemişlerdir. Stavropol Türkmenleriyle ilgili kaynaklarda, Yomutların Stravropol'a yerleşmesiyle ilgili herhangi bir bilgiye rastlanılmamıştır.

Stavropol Türkmenlerinin dilleri, bazı ses ve şekil özellikleri bakımından Türkmenistan edebî dilinden farklıdır. Bu Türkmenler; önce göç yollarında daha sonra Stavropol ve çevresine yerleştikten sonra Nogaylar, Tatarlar, Kalmuklar, Kazaklar, Kırgızlar ile temas etmiştir. Bu kavimlerin dillerinden etkilenmekle birlikte büyük ölçüde dillerini korumayı başaramışlardır.

STT'nin farklı şekil özelliklerinden biri Çağatay ve Kıpçak döneminin bazı şekil özelliklerini korumuş olmasıdır. Yine Stavropol Türkmenlerinin dilleri bazı şekil özellikleri bakımından Tatar, Kazak ve Nogay Türkçelerine benzemektedir.

Stavropol Türkmenleri, Türkmenistan edebî dilinden farklı olarak günlük konuşma dilinde “-adır, -edir, -adur, -edur -ydir, -ydir, -ydur”, “-a, -e” şimdiki zaman eklerini kullanmaktadır. Gelecek zaman çekiminde, Çağatay Türkçesindeki gelecek zaman (fiil+ –gay, –gey gelecek zaman eki+şahıs zamiri) çekimi kullanılmaya devam edilmektedir.

STT'de diğer Türkmenlerden farklı olarak, gelecek zaman çekiminde –AcAk/ -cAk +iyelik kökenli şahıs ekleri yapısı da kullanılır. Yine Kıpçak lehçelerinin etkisiyle, bildirme kipinde *edi* kelimesi kullanılır. Tüm bu özellikler, STT'ni standart Türkmenistan yazı dilinden ayırır.

İşaretler

ā: Normalden uzun söylenen a sesi

ä: Açık e sesi

ē: Normalden uzun söylenen e sesi

ñ: Nazal –n sesi

A: -a ve –e seslerini karşılar

D: -d ve –t seslerini karşılar

I: -ı ve –i seslerini karşılar

U: -u ve –ü seslerini karşılar

Kısaltmalar

STT: Stavropol Türkmen Türkçesi

Vb: ve benzeri

Kaynakça

- Akbaba, D. E. (2009). *Nogay Türkçesi drameri*. Ankara: Grafiker Yayınları.
- Azimov, P., Sopiyeve G., Çöññäyev Y. (1992). *Türkmen Dili*. Aşgabat: Magarif.
- Bayliyev, H. (1981). *Saylanan İşler*. Aşgabat: İlim.
- Berdiyev, P. (1988). *Türkmen dilinin dialektlerinde ve gepleşiklerinde işlikler*. Aşgabat: İlim.
- Berdiyev P., Kürenov S., Şamıradov K., Arazkulyev S. (1970). *Oçerk dialektov turkmenskogo yazıka*. Akademiya Nauk Turkmenskoy SSR İnstitut Yazıka İ. Literatırı Mahtumkılı. Aşgabat.
- Borcakow A., Sarihanov M., Söyegov M., Hocayev B., Ernazarov S. (1999). *Türkmen diliniñ grammatikası*. Aşgabat:Ruh.
- Brusina O. İ. (2008). Stavropolskiye turkmeni, etnokulturnoye razvitiye, *sotsiyalno obıçai, protsessi adaptatsii İ integratsii, issledovaniya po prikladnoy İ neotlojnoy etnologii*. İnstitut Etnologii İ Antropologii Ran, Moskva, No, 202, 3-41.
- Çarıyarov B. (1969). *Türki dilleriñ günorta- günbatar toparında işlik zamanları*. Aşgabat. Magarif.
- Ercilasun, A. B. (2006a). *Türk dili tarihi*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Ercilasun, A. B. (Ed.).(2006b). *Karşılaştırmalı Türk lehçeleri grameri-fül*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Farfarovskiy, S. V. (1911). *Truhmen "Turkmen"*. stavropolskiy guberniy. Kazan: Tipolitografiya İmperatorskako Universiteta.
- Güner, G. (2013). *Kıpçak türkçesi grameri*. İstanbul: Kesit Yayınları.
- Ilyasov, C. (1994). *Stavropoldan salam*. Goşgular. Turkmenistan İlimler Akademiyası. Aşgabat.
- Ilyasov, C., Nurbadov, K. (1996). *Festval Turkmenskoy kulturi posvyatseniy 50 Letiyu Turdovoy*. Deyatelnosti, Stravropolskiy Kray-Neftekumskiy Rayon-Özekusvat, 25 May 1996, Stavropol.
- Ilyasov, C., Nurbadov, K. (1997). *Oyanan şıgırlar*. Stavropol Türkmenleriniñ Şahırana Yıgındısı, Stavropol.
- Ilyasov, C., Nurbadov, K. (1999). *Goşgular ve aydımlar*. Neftekumsk, Stavropol.

- Kara, M. (Ed.).(2012). *Türk lehçeleri grameri*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Karamanlıoğlu, A. F. (1994). *Kıpçak Türkçesi grameri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Koç, K., Doğan, O. (2004). *Kazak Türkçesi grameri*. Ankara: Gazi Kitabevi.
- Koraş, H. (2008). Özbek Türkçesinde e- ve bol- Yardımcı Fiillerinin Birbirinin Yerine Kullanılması, *Fırat Üniveristesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 18 (2), 141-150.
- Korkmaz, Z. (2003). *Gramer terimleri sözlüğü*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Kurbanov, A. V. (1995). *Stavropolskiye Turkmeni*. Sankt-Peterburg: Yazıkovoy Tsentr.
- Kürenov, S. (1995). *Kafkasya Oğuzları veya Türkmenleri*. (Çev. Duymaz, A.). İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Muhammedaliyeva, İ. (1998). *Uruş yıllarının yırları*. (Red. İlyasov C.). Edilbay.
- Ölmez, Z. K. (1996). *Şecere-i terakime "Türkmenlerin soy kütüğü"*. Ankara: Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi.
- Öner, M. (1998). *Bugünkü kıpçak Türkçesi*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Sümer, F. (1999). *Oğuzlar "Türkmenler"*. (5. Bas.). İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı.